

100 DE ANI DE LA TRIANON

Acțiune politică și diplomatică în apărarea unirii românilor

II. De la războiul româno-ungar (aprilie-august 1919) la Pacea de la Trianon (4 iunie 1920) – partea I

[Political and diplomatic action in defense of Romanians Union II. From the Romanian-Hungarian war (April-August 1919) to the Trianon peace (June 4, 1920) – Part I]

Dumitru PREDA

Abstract: *The present study is a synthesis of the events from April 1919 to June 1919 and highlights the coordinates of internal policy actions and external demarches to defend the Union of Romanians proclaimed in 1918, and in which the role of the military and diplomatic factors was evident.*

Keywords: *Romania, Entente coalition, Hungary, Transylvania, Soviet Russia, Soviet Ukraine, bolshevism, Paris Peace Conference, Diplomacy.*

Drumul spre recunoașterea internațională a Unirii Românilor din 1918 consemnează în lunile următoare o aspră și permanentă bătălie deopotrivă diplomatică și militară, amplificată de meandrele politicii interne, cu dese schimbări de guvern, și de o pronunțată criză social-economică¹.

Conflictul armat româno-ungar declanșat la jumătatea lunii aprilie 1919 avea să înregistreze o rapidă și bine pregătită contraofensivă a forțelor românești, care, străpungând

bariera naturală a Apusenilor, au înaintat în Maramureș și Crișana, punând stăpânire pe marile centre Satu Mare, Carei, Oradea și Salonta, inclusiv pe calea ferată ce leagă aceste localități². „Impresia produsă în Transilvania de acțiunea armatei române a fost în adevăr unică. Populația a considerat-o nu [atât] din punct de vedere al succesului militar, ci din acela al însemnătății sale naționale. Marele gest de energie și de jertfă dictat de împrejurări a provocat o fierbere generală: transil-

vănenii au salutat pretutindeni cu bucurie și mulțumire din toate forțele entuziasmului începutul operei de completă liberare”³.

Impetuoasa acțiune și rezultatele obținute – până la 1 mai era controlat întregul curs al râului Tisa – au impresionat deopotrivă pe comandanții militari ai Antantei, în frunte cu mareșalul Foch, precum și cercurile politico-diplomatice de la Conferința de Pace⁴.

Implicațiile de natură politică ale succesului militar românesc asupra stabilității regimului aflat la putere în Republica Ungară nu au scăpat observatorilor străini; aceștia constatau imediat o intensificare a rezistenței forțelor anticomuniste interne, la care se asocia îngrijorarea sporită a guvernului Garbai-Kun în fața iminenței unei ofensive aliate asupra Budapestei. La 6 mai 1919, de exemplu, Consutul general al Germaniei din capitala ungară, într-o notă informativă, semnala ascensiunea forțelor de opoziție, subliniind că pe frontul român „aproape peste tot contrarevoluționarii au luat-o înaintea armatei, punând capăt stăpânirii bolșevice, încă înainte de sosirea românilor. [...] Români se află pe Tisa și au apărut serioase temeri privind înaintarea lor. În orice caz, trupele roșii s-au îndepărtat atât de mult de români, ca și de «Garda Albă» – pretutindeni în formare –, încât aici s-a prevăzut ocuparea imediată a Budapestei de către români”⁵.

Problema continuării ofensivei armatei române dincolo de Tisa și a ocupării capitalei ungare a suscitât în

următoarele săptămâni numeroase discuții care au evidențiat caracterul divers și contradictoriu al pozițiilor cercurilor politice și militare internaționale. În timp ce la București devenise cunoscută opinia generalului Franchet d’Espèrey, care sfătuia guvernul român să treacă, fără nicio întârziere, la ocuparea Budapestei, iar generalul Constantin Presan se declara de acord cu această idee, dar numai în cadrul unei acțiuni comune a Aliatilor, diplomația franceză îmbrățișa un alt punct de vedere. Aflat în continuare la Paris, Premierul român era informat de urgență de ministrul francez Stephen Pichon cu privire la cererea Consiliului Suprem Interaliat ca armata română să rămână pe Tisa și să nu-și continue înaintarea spre Budapesta. Explicând interlocutorului său că o atare acțiune nu fusese prevăzută în planul de operații al Marelui Cartier General, dar că ea ar putea fi luată în considerare, la cererea Aliatilor și în înțelegere cu ei, Brătianu declara, totodată, ca inacceptabilă o retragere a armatei române pe linia convențională fixată de Aliți⁶. Două decenii mai târziu, istoricul Gheorghe I. Brătianu avea să scrie referitor la aceste evenimente: „Și la Paris Ion I. C. Brătianu se mira de ce armata română învingătoare se oprise pe Tisa și nu intrase în Budapesta. Dar cei care se mirau mai mult – aceasta s-a aflat mai târziu – și regretau chiar oprirea ofensivei românești, erau ungurii înșiși: populația, ca să scape de teroarea comunistă, și mulți dintre colaboratorii lui Béla Kun, dacă nu chiar și dictatorul roșu, pentru ca să

se isprăvească o aventură la care nu mai vedeau altă ieșire”⁷.

Apreciind că insuccesele militare suferite de „Armata Roșie” ungară, în cursul lunii aprilie, nu erau de natură să provoace o catastrofă totală a regimului, guvernul de la Budapesta a încercat să obțină un răgaz necesar refacerii pozițiilor pierdute, solicitând vecinilor cu care se afla în conflict încetarea ostilităților. La 1 mai 1919, printr-un mesaj adresat „tuturor partidelor muncitorești din lume”, Kun Béla aducea la cunoștință conținutul Notei trimise la 30 aprilie, în numele guvernului revoluționar ungar, Președintelui Wilson și guvernelor cehoslovac, iugoslav și român. Declarând că acesta recunoaște „fără rezerve toate pretențiile teritoriale naționale” ale celor trei state, respectiva comunicare cerea „imediată încetare a ostilităților”. De asemenea, se solicita neamestecul reciproc în afacerile interne, tranzitul comercial liber și încheierea de convenții economice, corespunzătoare intereselor fiecărei părți. „Ați obținut deci tot ce doreați – declara liderul comunist. Nu mai trebuie să vărsați nicio picătură de sânge, nici să jertfiți viața vreunui singur soldat sau să transportați furia războiului în regiuni pașnice, pentru a vă realiza aspirațiile naționale [...]. Din acest moment, niciun fel de interes național nu mai justifică continuarea stării de război”⁸. Așa cum au dovedit evenimentele ulterioare, guvernul ungar nu s-a împăcat însă cu situația existentă, căutând doar obținerea răgazului necesar pentru pregătirea noii sale ofensive.

Rațiuni de ordin strategic au determinat Marele Cartier General român ca, după atingerea aliniamentului stabilit de Aliați (Satu Mare-Carei-Oradea-Salonta) și apoi a liniei frontierei promise de aceștia prin Convenția Militară din 1916, să-și împingă marile unități până la Tisa, incontestabil o linie de apărare mai avantajoasă, în eventualitatea unei noi agresiuni ungare. Concepția politico-strategică a conducerii armatei române și-a găsit expresia în ordinul din 1 mai 1919 adresat Comandamentului Trupelor din Transilvania, în care se stipula: „după respingerea forțelor ungare peste Tisa și atingerea acestui ultim obiectiv, misiunea trupelor din Transilvania este: a) să se mențină pe frontul ocupat (Tisa); b) să se asigure ordinea, viața și avutul locuitorilor din regiunile eliberate. În acest scop, se destină, deocamdată, pentru apărarea Transilvaniei numai Diviziile 1 și 2 vânători, Diviziile 16 și 18 ardelene și Divizia 2 cavalerie. Diviziile 6 și 7 sunt destinate a fi transportate pe frontul de Est”⁹.

Răspunzând favorabil cererii guvernului Republicii Ungare a Sfaturilor, Comandamentul român a înaintat, la 3 mai 1919, proiectul acordului de armistițiu militar, care conținea condițiile încetării ostilităților dintre cele două țări. Printre altele, erau prevăzute: dezarmarea tuturor forțelor care au luptat împotriva României, operație ce urma să se efectueze mai târziu, conform unei înțelegeri cu țările aliate; predarea întregului material de război (arme,

mitraliere, puști automate, tunuri de orice fel, muniții, mijloace de transport etc.) provenit din dezarmarea trupelor ungare; predarea în decurs de o lună a întregului material de cale ferată care fusese jefuit din România, inclusiv a celui care, în timp de pace, asigura circulația normală pe teritoriul dintre Tisa și fosta graniță a României cu Ungaria. Totalul acestora se cifra la: 1 800 locomotive, 4 100 vagoane de călători, 40 000 vagoane cisternă și de marfă acoperite, 27 000 vagoane descoperite; predarea în decurs de trei zile a celor 4 trenuri blindate care au acționat împotriva armatei române din Transilvania. Până la îndeplinirea condițiilor prevăzute în acordul de armistițiu, trupele române urmau să ocupe nouă capete de pod pe malul drept al Tisei, fiecare cu o adâncime de aproximativ 20 km. Armistițiul urma să fie valabil până la 5 august 1919, ora 12.00¹⁰.

Tergiversarea transiterii unui răspuns de către partea ungară la propunerile românești avea să demonstreze cu prisosință caracterul nesincer al cererii de armistițiu din 1 mai 1919 și al „recunoașterii” drepturilor teritorial-naționale ale statului român asupra Transilvaniei. Opinia publică din țară și din străinătate era, de acum, edificată asupra adevăratelor scopuri urmărite de guvernul de la Budapesta. La 10 mai 1919, ziarul francez „Le Temps” scria: „Trupele române s-au oprit la 3 mai pe malul Tisei, ca urmare a unei cereri de armistițiu adresată Aliaților de guvernul bolșevic ungar. După 5

zile de discuții inutile, Aliații și-au dat seama că această cerere de armistițiu n-a fost decât o manevră din partea guvernului ungar bolșevic, pentru a da timp bolșevicilor ruși, care acum 2 zile trimiseseră un ultimatum României, spre a cădea în spatele acesteia din urmă¹¹. De altfel, acest fapt nu s-a lăsat așteptat. Românii au fost atacați în mod serios acum patru zile, pe Nistru, de către bolșevici. Guvernul lui Béla Kun a crezut că a venit momentul să respingă propunerile guvernelor aliate, rezervându-și astfel posibilitățile de a pregăti noi provocări¹².

În împrejurările descrise mai sus, în temeiul ordinului Înalțului Comandament român, Comandamentul Trupelor din Transilvania (CTT) a luat măsuri neîntârziate pentru organizarea acoperirii pe Tisa¹³. Dar dacă pe moment pe frontul de pe Tisa situația se stabilizase, motive serioase de îngrijorare s-au ivit în zonele învecinate, la nord și la sud. Încă de la sfârșitul lunii aprilie, forțele bolșevice atinseseră linia Nistrului pe întreaga sa întindere de la râul Zbrucz (vechea frontieră austro-rusă) până la Marea Neagră. Incursiuni și ciocniri zilnice cu trupele Corpului 5 armată (Diviziile 9 și 10 infanterie și 1 cavalerie) între Hotin și Tighina, fără să fie de mare intensitate, erau însoțite de atacuri în sud asupra grupării aliate franco-elene de sub comanda generalului d'Anselme, ca și de o insistență acțiune ofensivă în Galiția împotriva unităților naționaliste ucrainene ale lui Petliura în scopul realizării unei legături directe

cu Republica Ungară a Sfaturilor¹⁴. Defecțiunea hatmanului Nikolai (Nikifor) Al. Grigoriev, care, după ocuparea Odesei (aprilie), se răsculase împotriva puterii sovietice de la Kiev¹⁵, ca și succesele repurtate de forțele alb-gardiste ale amiralului Kolceak aveau să împiedice, însă, declanșarea unor acțiuni ofensive de proporții pe linia Nistrului, tentativele de pătrundere în Basarabia fiind rapid anihilate de Comandamentul român.

În atari condiții, Marele Cartier General român avea să propună mareșalului Ferdinand Foch pregătirea și executarea unei operații comune urgente pentru dezarmarea Armatei Roșii ungare și eliminarea, astfel, a focarului amenințător din centrul Europei. Nici de data aceasta Aliatii nu s-au putut pune de acord, refuzându-se intervenția armată. La 14 mai, mareșalul Foch va comunica generalului Jean César Graziani, noul comandant al Armatei de Dunăre: „Ca răspuns la propunerile pe care mi le-ați făcut și potrivit cu avizul guvernelor, care v-a fost comunicat, o operațiune împotriva Budapestei nu este de întreprins pentru moment”¹⁶.

În acest timp pe teritoriul Banatului, aflat sub ocupația militară franco-sârbă, autoritățile ungare continuau să-și exercite atribuțiile, refuzând să recunoască actul de la 1 decembrie 1918 și desfășurând acțiuni ostile față de populația românească. Ele trecuseră chiar la recrutarea de voluntari pentru armata Republicii Ungare a Sfaturilor.

Aflat la zona de contact dintre cele două armate aliate, orașul Arad

reprezenta în acele zile un important punct strategic. Considerente de ordin militar impuneau cu necesitate luarea sub control a acestui oraș și a zonei adiacente de către trupele române. De aceea, la 9 mai 1919 Ministerul român al Afacerilor Străine trimitea comandamentelor armatelor aliate de la Dunăre o notă prin care justifica dorința trecerii neîntârziată a Aradului sub autoritatea militară românească. „Nu se poate pierde din vedere situația reală a armatei române din Ungaria – remarca G. Corbescu, comisarul general al guvernului de la București pe lângă Comandamentul franco-sârb. Prin atacul lor din noaptea de 15/16 aprilie ungurii au rupt armistițiul. Acesta nemaexistând între ei și noi, noi suntem în război cu ei. Țara lor este un front inamic. Armata noastră, urmărindu-și acțiunea sa militară, are misiunea să ia toate măsurile destinate să-i asigure securitatea. Îi este imposibil deci să lase în spatele ei un centru de recrutare inamic”¹⁷.

La 12 mai, conform hotărârii guvernului României și cu acordul comandantului-șef al Armatei aliate din Orient, Marele Cartier General avea să dispună intrarea trupelor sale în orașul de pe Mureș, informând în acest sens și Comandamentul aliat de la Belgrad. Astfel că, în dimineața zilei de 17 mai 1919, cu toată împotrivirea comandamentului francez local, ostașii Regimentului 6 vânători, întărit cu o baterie de artilerie, aveau să intre în Arad, fiind primiți cu mult entuziasm. Dar trecerea orașului și a județului sub autoritatea

românească deplină va fi realizată abia două luni mai târziu¹⁸.

Tot în cursul lunii mai, la aripa nordică a frontului român, s-a produs ofensiva Armatei Roșii ungare împotriva forțelor cehoslovace, aflate în curs de organizare. Acestea înaintaseră la începutul lunii respective spre sud pentru a ocupa noua linie de demarcație desemnată din 15 februarie de Conferința de Pace, până la definitivarea frontierei cu Ungaria. La flancul estic, ele reușiseră să stabilească contactul cu Detașamentul General Olteanu (zona Mukačevo-Čop) și, depășind linia demarcațională, atingeau, până la 9 mai, aliniamentul Miskolc-Sátorajújhely, în apropierea capului de pod de la Tokaj¹⁹.

Profitând de oprirea ofensivei române, Comandamentul Armatei Roșii ungare a reușit ca, în scurt timp, să refacă și să întărească capacitatea de luptă a unităților sale. Informat și încurajat de indecizia Puterilor Aliate, după o săptămână – timp în care s-au semnalat scurte ciocniri și hărțuiri – la 16 mai el a declanșat atacul asupra forțelor cehoslovace, generalizat patru zile mai târziu pe întregul front²⁰. Prin această inițiativă se urmărea ca, la joncțiunea dintre cele două grupări aliante, româno-cehoslovacă, să fie deschis un culoar direct spre regiunea în care acționau trupele bolșevice, ucrainene și ruse, adică acele forțe de la care se aștepta un puternic sprijin logistic și operativ. Puse sub comanda fostului ministru de Război, Böhm Vilmos (șef de Stat-Major

colonelul Stromfeld Aurél), trupele ungare (circa 40 de batalioane și o artilerie numeroasă) aveau să străpungă dispozitivul defensiv cehoslovac și să preia controlul, chiar din seara de 20 mai, asupra orașului Miskolc. Răspunzând solicitării de ajutor a Comandamentului cehoslovac, Comandamentul Trupelor din Transilvania – cu aprobarea Marelui Cartier General român – a trecut la organizarea unui puternic detașament de intervenție (Colonel Constantin Dragu, 5½ batalioane, 4 baterii și 2 plutoane călărași din Diviziile 16 infanterie și 2 vânători) care în noaptea de 22 spre 23 mai a trecut dincolo de Tisa, iar în zorii zilei următoare a reușit să respingă forțele de la flancul drept inamic; acest succes tactic nu a fost însă de natură să redreseze complet apărarea aliaților săi, aflați în vădită inferioritate. A doua zi, forțele românești au fost întărite și puse sub comanda generalului Alexandru Hanzu, comandantul Diviziei 16, atingând în scurt timp malul stâng al Hernadului, ca și Sajó, afluentul Tisei²¹. Retragera precipitată la nord-est de Miskolc a unităților cehoslovace, care au rupt, astfel, contactul cu cele române, a determinat Marele Cartier General să ordone, la 25 mai, trecerea la defensivă și menținerea capului de pod de la Tokaj; în același scop, pentru a face față oricăror eventualități, de la 29 mai noi unități au fost concentrate și în zona Nyíregyháza-Debrecen. Flancul stâng cehoslovac cedând pe valea superioară a Hernadului, trupele roșii ungare au trecut la bombar-

darea intensă și apoi la atacarea capului de pod de la Tokaj, obligând Comandamentul român, la 31 mai, să-și restrângă frontul prin replierea aripilor sale stânga, descoperită odată cu retragerea precipitată a cehoslovacilor. Luptele neîntrerupte și violente din 1-2 iunie au marcat creșterea la maximum a presiunii ofensivei ungare (sprijinită și de atacul a două companii ucrainene). În asemenea circumstanțe critice, generalul Mărdărescu, cu aprobarea MCG, a ordonat evacuarea capului de pod de la Tokaj, în noaptea de 2 spre 3 iunie trupele române trecând pe malul stâng al Tisei, podurile de peste râu fiind distruse pentru a nu fi folosite de inamic. La 3 iunie Tokaj era din nou în mâna ungarilor. Intervenind energic cu noi trupe din rezerva Grupului de Nord și din rezerva generală, restructurând rapid și în ordine dispozitivul defensiv de pe Tisa, Comandamentul român reușea în zilele următoare să respingă tentativele de forțare a Tisei de către trupele ungare, pierderile fiind destul de serioase de ambele părți²².

Între timp înaintarea Armatei Roșii ungare pe direcția generală Użhorod (Ungvár), apropiindu-se de linia Mukačevo-Čop, tindea să pericliteze sistemul defensiv român, în eventualitatea ocupării ținutului dintre munții Maramureșului și Tisa, ceea ce ar fi compromis și legătura dintre diviziile române din nordul Transilvaniei cu Divizia 8, care înaintase în Pocuția, la cererea Statului Major polonez²³. În consecință, comandamentul român avea

să dispună ocuparea localității Čop, părăsită de trupele cehoslovace, acțiune prin care a fost interzisă stabilirea legăturii dintre forțele ungurești și Armata Roșie ucraineană.

Desfășurările militare din a doua parte a lunii mai și începutul lunii iunie, ofensiva victorioasă a Armatei Roșii ungare în Slovacia²⁴ (la 6 iunie cădea Košice, iar la 8 iunie și Prešov), au trezit serioase temeri liderilor Puterilor Aliate care, la Paris, se pregăteau să finalizeze documentele ce urmau să pună bazele noii ordini politico-militare pe bătrânul continent²⁵.

Opiniile diferențiate privind mijloacele și modul de soluționare a stării conflictuale, datorate în primul rând unor interese divergente în regiune, dar și unor optici diferite de apreciere a elementelor care o generaseră, avea să conducă la perpetuarea ezitărilor și la absența unor măsuri mai ferme menite a pune capăt „tuturor ostilităților inutile”, după cum se afirma în hotărârea lor din 7 iunie, făcută publică în ziua următoare²⁶.

„Sfătuit” și uneori chiar amenințat cu represii diplomatice și economice, Premierul Ion I. C. Brătianu va dovedi și în acest context, puțin favorabil, o poziție curajoasă, demnă și constructivă în abordarea concretă a problemelor cu care țara sa se confrunta. Și aceasta chiar dacă, pe alocuri, ea deranja sensibil orgolii și interese egoiste ale partenerilor săi²⁷. Președintele Raymond Poincaré, sesizând pericolul creat de menținerea regimului agresiv de la

Budapesta, într-o scrisoare din 25 mai trimisă ministrului Afacerilor Străine, Stephen Pichon, ținuse să-i repete că „metoda urmată față de România, ca și față de celelalte state mici, le lasă tuturor un gust amar”²⁸. Dar tonul atitudinii Republicii franceze nu îl dădea Președintele, ci Premierul Clemenceau, ale cărui sentimente față de aliatul său nu erau dintre cele mai cordiale. În fața celor „4 Mari”, Brătianu avea să sublinieze că „România e nu numai în stare de război, dar în război declarat cu bolșevicii din Rusia și cu cei din Ungaria”²⁹, adăugând: „E foarte bine să dezarmați jandarmii, dar cu condiția de a fi dezarmat în prealabil pe briganzi”³⁰.

Invitat împreună cu ministrul N. Mișu să ia parte la ședința Consiliului Suprem din după-amiaza zilei de 10 iunie, alături de reprezentanții Cehoslovaciei, și supus unui rechizitoriu sever din partea Președintelui Wilson, chiar violent al șefului de cabinet britanic Lloyd George, care au reclamat imediata evacuare de pe Tisa, Primul delegat al României va demonstra energic, în mod deschis, temeiurile poziției guvernului său: „Dacă ungurii nu înțeleg situația lor adevărată și nu renunță la vechile lor pretenții, pacea va deveni din ce în ce mai dificilă”. Iată de ce guvernul său „nu va putea să-și ia răspunderea unei retrageri a forțelor române de pe Tisa, până când nu va cunoaște garanțiile obținute de la unguri, pentru a evita pe viitor conflictele cu ei”³¹.

După ce a doua zi dimineața în ședința Consiliului Miniștrilor Afacerilor Străine se comunica delegației române frontiera de vest și nord-vest cu Ungaria³², la 13 iunie Georges Clemenceau avea să adreseze prin radio o Notă guvernelor român și cehoslovac (primită a doua zi la București), prin care, în numele Puterilor Aliate și Asociate, declara: „1. Că frontierele descrise în telegrama de mai jos vor fi frontierele care vor despărți de o manieră permanentă Ungaria de Cehoslovacia și România. 2. Că forțele armate ale acestor state trebuie imediat să înceteze ostilitățile și să se retragă în cel mai scurt timp posibil în interiorul frontierelor naturale astfel stabilite”³³.

Avertizând că „Niciun stat nu va fi răsplătit printr-o mărire de teritorii pentru că a prelungit ororile războiului” (idee obsesiv repetată de Marile Puteri aliate față de România, prin inversarea datelor reale ale situației – într-o încercare de incriminare a poziției guvernului Brătianu, de apărare a hotărârilor de unire din 1918), Nota respectivă apela în final la înțelegerea și solidaritatea mai micilor lor aliați în îndeplinirea hotărârilor anunțate. De asemenea, Clemenceau mai preciza că „s-a cerut armatei ungare să se retragă din Cehoslovacia”³⁴ și s-a făcut cunoscut guvernului ungar că „îndată ce această mișcare va fi executată, armata română, la rândul ei, se va retrage dincolo de noile frontiere românești”³⁵. Acest angajament luat fără acordul României era încă o dovadă a încercării Marilor Puteri de

a-și impune voința, neținând seama de poziția și necesitățile de securitate ale partenerilor lor „secundari”. În plus, ceea ce va atrage și protestul recent formatului „guvern național” de la Szeged, în frunte cu vărul fostului președinte al Republicii Populare Ungare, Károlyi Gyula, intenția de a invita la Conferința de Pace reprezentanții regimului bolșevic de la Budapesta era un pas important spre recunoașterea oficială a acestuia, ceea ce ar fi adus un element nou în relațiile internaționale.

Între timp, la București, Consiliul de Miniștri, întrunit de urgență în prezența Regelui Ferdinand I, hotărâ în unanimitate rechemarea la București a lui Ion I. C. Brătianu³⁶.

La 18 iunie, Marele Cartier, prin generalul H. Cihoski și colonelul I. Antonescu, refera asupra problemelor ridicate de Nota Alianților privind retragerea trupelor române în spatele așa-numitei acum „linii Clemenceau”. Executarea unei asemenea operații complexe, „înainte de restabilirea completă a stării de pace cu Ungaria – se aprecia în document – constituie pentru noi un mare pericol militar, pentru motivele următoare: a) linia fiind cu totul convențională și având o dezvoltare de peste 300 km ea nu va putea fi apărată decât în condiții dificile și va reclama în consecință forțe numeroase; b) în aceste împrejurări, va trebui absolut necesar să dăm o foarte mare densitate trupelor noastre de acoperire și să menținem în permanență numeroase rezerve. [...] Comparativ cu frontul de pe Tisa, pentru a atinge același

scop, va trebui să folosim, cel puțin, un număr de forțe triplat; c) linia se află în imediata apropiere a regiunii muntoase, de aici rezultând mari inconveniente militare, dintre care cel mai important este că, fiind lipsă de spațiu, rezervele frontului nu vor putea fi ținute decât pe linia Dej-Cluj-Alba Iulia, adică la o distanță de 180 la 300 km de front; d) linia este, de o parte, paralelă la mai puțin de 6-10 km de calea ferată Oradea Mare-Careii Mari, iar de pe de altă parte ea taie, deci întrerupe, comunicația directă prin calea ferată de la Arad la Oradea Mare. Trecând peste inconveniente de ordin economic și administrativ, cărora, implicit, le va da naștere această situație, trebuie să remarcăm că, din punct de vedere militar, inconvenientul este considerabil, contra oricărei agresiuni, pentru că rezervele noastre nu vor putea fi aduse în sectoarele în care ele vor fi necesare din cauză că mișcarea lor de la o aripă la alta, sau de la aripi către centru, nu se va putea executa fără un ocol pe calea ferată, care poate varia, după caz, între 400 și 600 km”. În concluzie, MCG opina că, atâta timp cât armata română era obligată să se aplece la fel ca pe frontul de Est, nu trebuia să se renunțe la obstacolul pe care Tisa îl reprezenta în fața unei probabile agresiuni ungare³⁷.

Guvernul și Înalțul Comandament român vor continua demersurile menite a apăra statul național unitar înfăptuit în 1918 și a-și aduce, totodată, contribuția alături de Aliați la restabilirea păcii și stabilității politice în această parte a continentului

europăean. Poziția lor fermă avea să-și găsească tot mai mulți susținători, între care mareșalul Foch se va distinge prin analiza lucidă și argumentată a situației geostrategice din zonă, cuvântul său autorizat impunându-se în cele din urmă președintelui Conferinței de Pace: „Există motive să se creadă că România se va conforma cu scrupulozitate hotărârilor Conferinței de Pace.[...] Pentru a pune România la adăpost de pericolul ungar și pentru a evita compromiterea activității Antantei în Europa orientală, este important să se subordoneze retragerea forțelor românești la est de Tisa aplicării integrale de către Ungaria a clauzelor armistițiului din 13 noiembrie, adică de a i se impune o demobilizare imediată, reducerea armatei sale la șase divizii pe picior de pace și repartizarea acestor divizii pe teritoriul ei, astfel încât să fie exclusă orice amenințare de ofensivă împotriva vecinilor ei”³⁸.

Atitudinea agresivă a Armatei Roșii ungare manifestată în tot cursul lunii iunie – de la incursiuni de infanterie și bombardamente de scurtă durată asupra pozițiilor românești până la raiduri aviatice în spatele acestora – se va intensifica la începutul lunii următoare, ceea ce va marca intrarea în faza finală a conflictului româno-ungar.

Înainte de a continua analiza pe firul cronologic al evenimentelor din vara anului 1919, cred că este necesar să evidențiez câteva trăsături caracteristice ale conduitei Premierului Brătianu în timpul Conferinței de

Pace. Cu viitorul României, a spus el mereu, nu trebuie să ne jucăm. Pentru generațiile de atunci, Transilvania și celelalte provincii românești reunite cu Țara-Mamă în 1918 nu au fost simple teritorii revendicate, iar toată viața a știut prea bine că pe umerii săi apăsa o imensă și copleșitoare responsabilitate, o datorie istorică. „Pentru un om iubitor de țară și conștient de răspunderile sale, politica – mărturisese acesta – este un șir neîntrerupt de griji, de jertfe, un drum pe care ești sortit să culegi mai multă nedreptate decât răsplată”³⁹. Intențiile sale ferme și bine argumentate în cadrul ședințelor plenare, ca și în cele specifice, au avut permanent în vedere tocmai obiectivul național. Astfel, așa cum îi scria el lui Mihail Pherekyde, la 3 iunie, în circumstanțele în care fusese prezentat și proiectul Tratatului de Pace cu Austria, ce includea prevederi ce atingeau și problema tratamentului minorităților, în viziunea Marilor Puteri învingătoare, situația se prezenta deosebit de gravă: „De fapt, în tratatul prezentat Austriei, România nu figurează decât pentru a-și vedea impuse condiții care îi jignesc independența politică și-i compromit grav libertatea economică. Convingerea mea – adăuga Premierul român – este că noi în niciun fel nu putem primi asemenea condiții. Am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i întinde granițele nu-i putem jertfi neatârănarea. Am căutat să refuz adeziunea noastră și a provoca deschis conflictul definitiv, dar nu ne putem face

iluzii, ne aflăm în fața resentimentelor evreilor și a apetiturilor trusturilor care hotărâsc în spatele lui Wilson⁴⁰. Din aceste afirmații reieșea clar poziția sa de a nu ceda în fața presiunilor străine, iar în problema delicată a drepturilor minorităților decizia trebuia să aparțină în mod firesc statului român⁴¹.

Maniera în care Marile Puteri aliate au reacționat față de România în perioada conferinței, și există numeroase și diverse mărturii în acest sens, a confirmat pe deplin locul special pe care acestea l-au dat argumentelor de ordin economic la masa negocierilor, dar și tentativele de armonizare a voinței lor pentru a-și impune interesele și autoritatea în toate problemele, inclusiv cele teritoriale, în fața statelor „*cu interese limitate*”, precum era înscrisă România.

Totodată, trebuie să menționăm că în aceste împrejurări concrete, păstrând o strânsă comunicare cu membrii cabinetului rămași în țară, cu reprezentanții diplomați din principalele capitale europene, Primul delegat al României a dezvoltat un intens și variat dialog cu conducătorii statelor aliate, îndeosebi cu delegații Cehoslovaciei, Greciei, Poloniei și Regatului sârbo-croato-sloven (Iugoslavia), într-un efort comun de solidaritate și apărare a propriilor interese naționale⁴².

Dar așa cum am arătat, poziția ambiguă a Marilor Puteri învingătoare, dublată de interese regionale (divergente) de mai lungă durată, s-a materializat într-o evidentă atitudine

discriminatorie față de un stat aliat cum era România, ceea ce avea să fie determinantă pentru decizia luată de revenire a Premierului Brătianu, la începutul lunii iulie 1919, în țară. „Brătianu – subliniază cu îndreptățire istoricul nord-american Sherman David Spector – a răsturnat conceptul adânc înrădăcinat, și anume că statele europene mai mici pot avea doar un control marginal asupra propriilor destine”⁴³.

Evenimentele ulterioare, marcate de semnarea Tratatului de Pace cu Germania de la Versailles (28 iunie 1919) – obiectivul principal al Conferinței de la Paris, aveau să fie circumscrise unui climat internațional în continuare complicat, dominat de starea de război existentă în centrul și estul Europei⁴⁴. În contextul acesta, se vor înregistra noi și de tot felul presiuni asupra Bucureștilor pentru a ceda din poziția inițială; desfășurarea acțiunilor politice, militare și diplomatice vor scoate la iveală serioasele contradicții între Marile Puteri Aliate și Asociate în abordarea concretă a raporturilor cu România față de „problema Transilvaniei”, aveau să conducă la amânarea nejustificată a deciziei forumului internațional de încheiere și semnare a Tratatului de Pace cu Ungaria. „Cum a fost tratată România?” – se va întreba «Le Journal français», într-un comentariu din noiembrie 1919, tot el dând răspunsul, foarte sec: „*într-un mod nedemn*”, adăugând: „Cuvântul nu este prea tare [...] Aici politica s-a făcut executoarea operațiunilor josnice ale unei finanțe fără scrupule”⁴⁵.

La 11 iulie 1919, Consiliul Suprem Interaliat a analizat din nou situația din regiune și posibilitatea concertării acțiunilor aliate în vederea stopării amenințărilor războinice ale Ungariei. La reuniune, din partea română au participat Nicolae Mișu, ministrul plenipotențiar la Londra și noul conducător al delegației noastre la Conferința de Pace în locul Premierului Ion I. C. Brătianu, reîntors la București, și ministrul de stat Alexandru Vaida-Voevod, ca reprezentant al Consiliului Dirigent al Transilvaniei. Din raportul experților militari reieșea că Aliații aveau angajate pe frontul ungar 12 divizii, din care șase de infanterie și una de cavalerie române, două franceze, două cehoslovace și o divizie de infanterie sârbă, în total aproximativ 84 000 de militari; deci două treimi din efective erau furnizate de români. Mareșalul Ferdinand Foch, șeful Statului Major General al armatei franceze, a evidențiat cu această ocazie că efectivele militare ungare fuseseră sporite de la cele șase divizii, prevăzute prin „armistițiul” de la Belgrad, la nouă divizii; în plus, potrivit informării primite de la șeful Misiunii militare franceze la Praga, cu privire la starea de spirit ce anima armata și administrația ungară, se sublinia că toți par „hotărâți să lupte până la capăt pentru a reda țării fostele frontiere sau măcar pentru a recuceri Slovacia”, ceea ce – considera mareșalul – impunea o rezolvare urgentă a problemei pe calea armată; în concluzie, el se pronunța ca „înțelegerea politică să

precedă pe cea militară”. În pofida situației tot mai încordate între Ungaria și vecinii săi, în cadrul acestei ședințe nu s-a putut adopta o hotărâre definitivă, deoarece reprezentantul Marii Britanii, lordul Arthur James Balfour, nu s-a angajat ferm, sub motivul că nu primise încă instrucțiuni de la Londra, iar reprezentantul Italiei, Francesco Crispi, a arătat că țara sa traversează un moment critic, subliniind că: „Bolșevicii [italieni – n.n.] ne amenință dacă intervenim pe undeva împotriva bolșevismului”. Atitudinea statelor vecine aliate, Serbia și Cehoslovacia, față de susținerea unei acțiuni împotriva Budapestei s-a arătat și ea a fi ezitantă. Astfel că, în lipsa unui consens în rândul participanților, Premierul Clemenceau l-a însărcinat pe mareșalul Foch ca, în opt zile, să restudieze problema ungară, să consulte comandamentele română, sârb și cehoslovac asupra situației militare din regiune și să revină cu un raport privind o posibilă acțiune concertată a Aliaților pentru rezolvarea stării conflictuale, generată și întreținută de Ungaria.

În aceeași zi, era înaintată președintelui Conferinței de Pace o radiogramă din partea lui Kun Béla, prin care se cerea Puterilor Aliate și Asociate să impună guvernului român retragerea armatei sale de pe Tisa, dincolo de linia de despărțire româno-ungară menționată în amintita *Notă Clemenceau* din 13 iunie 1919. Răspunsul Consiliului Suprem Aliat, formulat a doua zi, era însă categoric: „Conferința de Pace

nu poate discuta atâta timp cât dv. nu respectați condițiile armistițiului”. Potrivit misiunii încredințate, mareșalul Foch a solicitat comandamentelor aliate – român, iugoslav și cehoslovac – acordul lor privind rezolvarea problemei ungare pe cale militară, mărimea forțelor armate pe care le-ar putea pune la dispoziție într-o acțiune comună și timpul necesar pentru a le pregăti în acest scop.

România, puternic amenințată de invazia trupelor ungare, și-a exprimat imediat disponibilitatea ca forțele sale armate să dea cel mai mare concurs posibil Aliaților pentru restabilirea ordinii și garantarea păcii în zonă. Efectivele militare pe care le putea pune la dispoziție însumau cinci divizii de infanterie și două de cavalerie, plus o divizie de infanterie în rezervă. Aceste forțe erau gata pentru a intra în acțiune cel mai târziu în opt zile de la luarea deciziei de către Consiliul Suprem Aliat. Avându-se în vedere dimensiunea și durata operațiilor ce se anunțau, în răspunsul Marelui Cartier General român se mai sublinia necesitatea de a se urgenta sprijinul material promis din partea Marilor Puteri aliate – muniții, mijloace de transport și alte materiale, deja comandate, în cea mai mare parte, în Franța.

În acest interval de timp, demersurile angajate de mareșalul Foch cu comandamentele aliate român, sârb și cehoslovac privind o acțiune militară în comun pentru stingerea focarului de război reprezentat de Ungaria⁴⁶ nu aveau să fie concretizate din cauza neînțelegerilor existente în cadrul

Consiliului Suprem Aliat. După ședința reprezentanților Marilor Puteri din 17 iulie 1919⁴⁷, mareșalul a informat delegația română, condusă acum de N. Mișu, despre eșecul noii sale tentative, precizând „România și statele aliate [trebuie] să caute a-și rezolva singure problemele militare ce li se pun, fără a lua însă atitudini ostile Antantei, care va fi mulțumită adesea să constate situații de fapt și să ia act de ele”⁴⁸. În atari împrejurări, guvernul român a înțeles că unicul garant al independenței și al asigurării integrității teritoriale ale statului național întregit rămăneau forțele sale armate.

Indecizia manifestată de Consiliul Suprem Aliat a dat curaj cercurilor conducătoare de la Budapesta, care au continuat în ritm alert și susținut pregătirea ofensivei împotriva României. Grăbirea declanșării ostilităților favoriza Republica Sfaturilor, aceasta urmând să poarte războiul numai împotriva armatei române, lipsită de ajutorul militar al Puterilor Aliate și Asociate. Reluarea războiului pentru ocuparea Transilvaniei anima cercurile militare ungare⁴⁹. Concomitent cu pregătirile militare au fost desfășurate acțiuni de provocare a armatei române prin violente și repetate atacuri pe Tisa, bombardamente de artilerie și chiar încercări de trecere a râului, așa cum au fost cele din noaptea de 2 spre 3 iulie la nord de Tokaj, din 5 iulie la sud de Szolnok și din 7 iulie în regiunea Nagyková⁵⁰.

La 17 iulie 1919 forțele ungare și-au încheiat concentrarea pe frontul

român; după această dată ele au efectuat recunoașteri de aviație și au început o puternică pregătire de artilerie, a cărei intensitate maximă a fost atinsă în noaptea de 19 spre 20 iulie⁵¹. La acea dată forța combativă a Armatei Roșii ungare însuma 175 batalioane infanterie, 9 escadroane cavalerie, 85 baterii artilerie (312 guri de foc), 127 companii mitraliere (964 piese); acestea dispuneau de mari cantități de muniții, aproape întregul lor material de luptă fiind de proveniență austriacă și germană, care aparținuse fostei Armate Mackensen. Pe frontul Tisei, unde se viza efectuarea efortului principal de traversare a râului, erau dislocați aproximativ 60 000 de luptători, organizați în 107 batalioane infanterie, 9 escadroane cavalerie, 60 baterii artilerie și 9 trenuri blindate⁵².

În baza informațiilor obținute despre acțiunile pregătitoare ale ofensivei ungare, Comandamentul român a dispus accelerarea măsurilor vizând întărirea dispozitivului defensiv, dispunerea rezervelor, îmbunătățirea dotării unităților sale și creșterea puterii de foc a acestora. Efectivul total al trupelor române se ridica la circa 90 000 de luptători: 92 batalioane infanterie, 58 escadroane cavalerie și 80½ baterii artilerie⁵³.

În zorii zilei de 20 iulie 1919, susținută de aviație și o puternică artilerie grea, era declanșată operația ofensivă de forțare a Tisei, principalul efort al marilor unități ungare fiind executat în sectorul de centru, spre Oradea. Până la ora 9.00, la est de râu avangarda lor a cucerit un cap

de pod cu o dezvoltare frontală de 20 km și o adâncime de 9 km, ceea ce a înlesnit ulterior traversarea râului în siguranță de către restul forțelor. În același timp, în sectorul de nord, după un baraj de foc ce a durat de la ora 4.45 până la 8.00, trupele ungare au forțat râul în dreptul localității Tokaj, realizând un cap de pod cu un front de 14 km și o adâncime de 5 km până în apropierea localităților Vencsellő și Tiszaeszlár. La sud, ofensiva ungară a debutat de asemenea în forță, fiind ocupate capete de pod la Szentes, Mindszent și Hódmezővásárhely (între 4-10 km adâncime). În fața atacurilor simultane ale inamicului, forțele române au reacționat energic, opunând rezistență și executând repetate contraatacuri în scopul întârzierii înaintării acestuia⁵⁴.

În următoarele două zile, măsurile întreprinse de Comandamentul român pentru stoparea ofensivei Armatei Roșii ungare s-au dovedit eficiente, trupele sale lovindu-se „de o rezistență din ce în ce mai puternică”, fapt ce le-a diminuat considerabil ritmul de înaintare.

Războiul româno-ungar avea să se desfășoare în două faze⁵⁵. Cea dintâi a cuprins, la rândul ei, două momente distincte: ofensiva ungară, între 20 și 23 iulie, și contraofensiva română, între 24 și 27 iulie. Cea de-a doua a debutat cu o etapă pregătitoare (27-30 iulie), pentru ca la 30 iulie să se producă forțarea Tisei de către armata română, continuată cu operația de urmărire (cca 105 km) prin lupte pe teritoriul ungar (31 iulie-4 august) și ocuparea Budapestei.

Guvernul Garbai-Kun nu s-a așteptat ca armata română să-și continue ofensiva spre Budapesta. Se credea că, la fel ca în luna mai 1919, trupele române se vor opri și își vor reorganiza dispozitivul de apărare pe aliniamentul Tisei. Dar, atât timp cât cercurile politice conducătoare ungare continuau să nu recunoască explicit hotărârea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, de unire a Transilvaniei cu România, și recurgeau la forța armelor pentru a se opune împlinirii acestei decizii luate în mod democratic, oprirea forțelor române pe Tisa ar fi fost o greșeală. În consecință, Înaltul Comandament român a hotărât forțarea Tisei și urmărirea armatei ungare până la capitulare. Numai astfel se putea stinge focarul de război din central Europei care pusese în pericol integritatea teritorială a României și pacea în această parte a continentului. Oportunitatea acestei acțiuni a fost recunoscută și de Aliți (chiar dacă unii cu o jumătate de voce!).

Succesul repurtat a fost remarcabil, Armata Roșie ungară fiind practic destrămată, dezastrul militar având consecințe imediate în plan politic. În cursul zilei de 1 august cabinetul Garbai-Kun și-a depus mandatul, în locul lui fiind format un guvern de nuanță social-democratică, în frunte cu Peidl Gyula⁵⁶.

La 4 august, ora 18.00, generalul Mărdărescu, comandantul trupelor din Transilvania, a primit în mod solemn, pe bulevardul Andrassy, defilarea trupelor sale. Frank Rattigan,

însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii la București, raporta la 6 august 1919 către Foreign Office: „Sunt informat că trupele române la intrarea în Budapesta au fost primite, dacă nu cu entuziasm, în orice caz cu o aparentă satisfacție de populația ungară”⁵⁷. Constantin I. Diamandy, desemnat înalt comisar general, mărturisea în primele momente ale ocupației temporare a Ungariei: „Când am intrat în Budapesta – prima impresiune a fost aceea a unui oraș care a scăpat de o mare primejdie; ceva haotic, zăpăcit, frica netrecută încă”⁵⁸.

Acțiunea militară a României împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor s-a bucurat de un larg ecou în rândul opiniei publice din țările aliate, care a ținut să releve pe diverse căi atât succesul operațiilor desfășurate de trupele române, cât și sensurile politice majore ale deznodământului conflictului militar. Concomitent cu aceste opinii obiective, cercurile revanșarde și șovine maghiare, permanent obsedate de ideea restaurării, prin orice căi și mijloace, a „Marii Ungarii a Sf. Ștefan”, au dezlănțuit o susținută campanie de calomnii și zvonuri tendențioase, menite a discredita România și armata sa. Propaganda cercurilor politice ungare împotriva României avea să deruteze unele personalități influente, civile și militare din rândul Antantei, care nu și-au ascuns „indignarea” față de comportarea „nesupusă” a guvernului român în relațiile cu Marii Aliți, cu Misiunea Antantei de la Budapesta.

În acest context, Premierul Brătianu comunica, la 9 august, lui N. Mișu, rămas în fruntea delegației României la Conferința de Pace de la Paris: „Eu înțeleg să fiu la Pesta colaboratorul Alianților și să nu fiu tratat acolo nici ca inamic, nici ca învins”⁵⁹.

În perioada următoare până la semnarea Păcii de la Trianon cu Ungaria vom consemna o neașteptată și de neînțeles ostilitate îndreptată asupra României, inclusiv după demisia Premierului Brătianu (12 septembrie 1919), atitudine datorată, în egală măsură, refuzului de a semna Tratatul de Pace cu Austria⁶⁰, cât și neacceptării pretențiilor în primul rând ale cercurilor de afaceri americane de a obține poziții cheie în economia românească. În privința poziției Marilor Aliați, lucrurile deveniseră clare la începutul lunii septembrie; de la Paris Victor Antonescu, reluând constatarea că „americani și englezii, dar mai ales americanii sunt teribil de ambalajați împotriva noastră, propunând excluderea României din alianță și un

blocus economic și financiar contra noastră”⁶¹, reproducea afirmația diplomatului francez Philippe Berthelot, făcută în cursul unei convorbiri la Ministerul Afacerilor Străine din Paris: „Datorită intransigenței Americii față de noi, Franța a dus această politică injustă față de România. Ei sunt atât de puternici, iar noi avem atâta nevoie de ei”(!)⁶².

Aceeași atitudine o manifestau, sub impulsul generalului nord-american Harry H. Bandholtz, și ceilalți membri ai Comisiei Interaliat de la Budapesta, care cereau imperativ ca armata română, care „înfometează” populația Ungariei, să se supună ordinelor Alianților⁶³.

Obstacole aparte apăreau în același timp și în problema trasării și definitivării viitoarelor frontiere, atât la miazăzi (Bulgaria), cât și la răsărit (Rusia). Diplomazia română, susținută de un puternic factor militar ceși demonstrase cu prisosință importanța și valoarea, era acum chemată să concretizeze obiectivul fundamental național.

Note

- ¹ Despre evoluția României în primii ani de după Marele Război, vezi la Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, ed. a II-a, București, 1976; *Istoria Românilor*, vol. VII, *România întregită* (coord. Ioan Scurtu), București, 2003, cap. VI.
- ² Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari*, pp. 207-258.

- ³ „Dimineța” (București), Anul al XVI-lea, nr. din 10/23 aprilie 1919, p. 1.
- ⁴ AMAE, fond *Paris*, vol. 44, partea I, passim; *Ibidem*, fond *Microfilme SUA*, rola 632, c. 223-226; *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine en Hongrie après le 3 novembre 1918 (Guerre de 1919) et les événements qui ont été la cause*, Paris [1922], pp. 42-44; Général Jean Bernachot, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. 1 *L'armée*

- française d'Orient, l'armée de Hongrie (11 novembre 1918-10 septembre 1919)*, Paris, 1970, anexa 26. „Trupele române din Transilvania – preciza generalul Victor Pétin, atașatul militar francez la București, fostul șef de stat-major al Misiunii Berthelot, în raportul înaintat Premierului Georges Clemenceau – pot fi comparate cu cele mai bune trupe care există actualmente în Europa [...]. Aceste trupe foarte antrenate la oboseală și la privațiuni de război au făcut în cursul campaniei care i-a condus la Tisa eforturi remarcabile. Corpul de ofițeri a făcut mari progrese, iar Comandamentul român și-a arătat valoarea în cursul ultimei ofensive”. *1918. Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, doc. nr. 612).
- ⁵ AN-B, fond *Microfilme RDG*, rola 87, c. 405-406.
- ⁶ Ion Rusu Abrudeanu, *Romania și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, București, 1922, p. 385 (Comunicarea din 30 mai 1919); Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, ed. a III-a, București, 1989, p. 433.
- ⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919. În lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 59.
- ⁸ *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III *Documente interne și externe, august 1918-iunie 1919*, București, 1986, doc. 601.
- ⁹ AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 5.212, c. 725.
- ¹⁰ *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III, doc. 605; AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 1.2614, c. 547-553.
- ¹¹ În seara zilei de 2 mai, Kun Béla a participat la o ședință a Consiliului muncitoresc și militar, în cadrul căreia majoritatea membrilor s-au pronunțat pentru apărarea Republicii Sfaturilor. Deși liderul ungar a solicitat cu insistență ajutorul guvernului bolșevic, rugându-l pe Lenin ca „Armata Roșie ucraineană să lupte împotriva românilor”, răspunsul a fost negativ, subliniind că „este posibil să se întreprindă acțiuni demonstrative împotriva Basarabiei pentru a atrage atenția românilor asupra frontierelor lor de est, dar situația militară din Rusia Sovietică este și mai grea decât aceea din Ungaria”. (Apud Árokay Lajos, *Kun Béla*, Budapest, 1986, p. 97).
- ¹² *1918. Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, doc. 607.
- ¹³ Generalul G. D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, București, 1922, cap. XII (Acoperirea pe Tisa), pp. 68-73; Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *Campaniile din 1848/49 și 1919 în Transilvania și Ungaria*, București, 1930, pp. 179-182.
- ¹⁴ Marele Cartier General. Secția 2 informații, „Buletin de informațiuni”, nr. 17 din 30 aprilie 1919, pp. 6-8; Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, p. 178; AMR, fond *Comandamentul Trupelor din Transilvania*, dosarele nr. 214 și 217 (buletine și rapoarte informative asupra situației de pe frontiera Basarabiei și Ucrainei).

- ¹⁵ Vezi, de exemplu, la B. A. Савченко, *Авантюристы гражданской войны: Историческое исследование*, Харьков, 2000, pp. 106-121.
- ¹⁶ Apud Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, p. 179.
- ¹⁷ AMAE, fond *Paris*, vol. 44, partea I (nenumărat).
- ¹⁸ Pe larg, vezi în AMR, fond Microfilme, rola PII.1. 2614, c. 561-603; Gh. Iancu, G. Cipăianu, *La consolidation de l'Union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990, doc. LXI-LXXXIV; Général Jean Bernachot, *op. cit.*, vol. I, anexa 27. Cf. Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993, cap. IV. Pe larg, la Ionela-Felicia Moscovici, *La France et le Banat entre 1916-1919, les convulsions de la guerre et de la paix, particulièrement l'évolution des rapports entre la Roumanie et l'Entente vis-à-vis la question du Banat* [Strasbourg], 2013, passim;
- ¹⁹ Marele Cartier General. Secția 2 informații, „Buletin de informațiuni”, nr. 17 din 31 mai 1919, pp. I-II; Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, pp. 182-183; AMR, fond *Marele Stat Major. Serviciul istoric*, dosar 504.
- ²⁰ Pe larg despre constituirea Armatei Roșii ungare și „campania din nord” a acesteia împotriva Cehoslovaciei, în *Magyarország Hadtörténete*, vol. 2 [Budapest], 1985, pp. 227-236; Liptai Ervin, *Vöröskatonak, előre! A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*, Budapest, 1979, pp. 165-217; cf. Hetés Tibor, *Stromfeld Aurél* [Budapest], 1967, p. 161 și urm.
- ²¹ AMR, fond *Marele Stat Major. Serviciul istoric*, dosar 810, f. 5 și urm.; *Ibidem*, fond *Microfilme*, rola PII.2. 2200, c. 95-97; *Ibidem*, rola, PII.5. 192, c. 30-39. Vezi și rapoartele din 28 mai și respectiv 6 iunie 1919 ale maiorului Sterea Costescu asupra stării armatei cehoslovace, *Ibidem*, rola PII.1. 2650, c. 764-768, 761-763. Cf. Generalul G. D. Mărdărescu, *op. cit.*, pp. 77-81.
- ²² Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, pp. 187-189; Marele Cartier General. Secția 2 informații, „Buletin de informațiuni”, nr. 18 din 30 iunie 1919, pp. II-III.
- ²³ Pe larg, vezi *Memoriul istoric rezumând acțiunea trupelor Diviziei 8 din Pocuția*, în AMR, fond *Marele Stat major. Serviciul istoric*, dosar 477, f. 25-209. Cf. Colonel Ion Giurcă, *Trei luni în Pocuția. Acțiuni ale Diviziei 8 infanterie 23 mai-24 august 1919*, Editura Militară, București, 2019.
- ²⁴ Aici, la 16 iunie era proclamată Republica Consiliilor (Sfaturilor).
- ²⁵ Asupra raporturilor între Marile Puteri Aliate și Asociate și a diverselor lor poziții, inclusiv față de ceilalți parteneri, vezi, de exemplu, la Dr E. J. Dillon, *The Inside Story of The Peace Conference*, New York, London, 1920, cap. III; André Tardieu, *La Paix*, preface de Georges Clemenceau, Paris, 1921; Edward Mandell House and Charles Seymour, *What really happened at Paris. The Peace Conference*, London, 1921; Harold W. V. Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, vol. 1-6, London, 1920-1924; Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and*

- Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*, New York, 1967; Erik Goldstein, *Winning the peace. British diplomatic strategy, peace planning, and the Paris Peace Conference, 1916–1920*, Oxford, New York, 1991; Margaret MacMillan, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, London, 2001; Alan Sharp, *The Versailles Settlement: Peacemaking after the First World War, 1919–1923*, Basingstoke UK, 2008; Giovanni Bernardini, *Parigi 1919. La Conferenza di Pace*, Bologna, 2019.
- ²⁶ Apud Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, p. 194; Cf. *Magyarország Története 1918–1919, 1919–1945* (sub red. Ránki György), vol. I, Budapest, 1984, pp. 307–309.
- ²⁷ Vezi în sinteza lui V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*, Institutul European, Iași, 1993, pp. 50–58; Sherman David Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Institutul European, Iași, 1995, *passim*.
- ²⁸ Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, vol. XI *À la recherche de la Paix*, 1919, Paris, 1974, p. 455.
- ²⁹ *Les Délibérations du Conseil des Quatre, 24 mars–28 juin 1919*. Notes de l'officier interprète Paul Mantoux, vol. II, *De la remise à la délégation allemande des conditions de paix jusqu'à la signature du Traité de Versailles*, Paris, 1955, doc. CXXI. Cf.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*, p. 369.
- ³² Cu acest prilej, Brătianu declara: „Nu sunt în măsură să fac observațiuni. Linia de graniță propusă pe care o am înaintea mea se îndepărtează așa de mult de linia Tratatului nostru de alianță, că nu pot lua asupra mea să dau un răspuns fără să fi consultat guvernul român și Comandamentul militar. Deosebirile între cele două linii sunt prea mari, mai ales la extremități, pentru ca să pot lua singur dispoziții”. În consecință, Premierul român a solicitat un răgaz de 10–12 zile pentru a putea răspunde comunicării Aliaților. Pe larg, vezi la Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial*, pp. 392–402. Vezi și la 1918. *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, doc. 630.
- ³³ Apud *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine...*, p. 46 (anexa 108).
- ³⁴ După ce la 7 iunie guvernul ungar fusese „invitat formal a pune capăt, fără amânare, atacurilor sale împotriva cehoslovacilor”, în caz contrar guvernele aliate fiind „absolut hotărâte să recurgă imediat la măsuri extreme”, în Nota din 13 iunie guvernul Garbai-Kun era somat ca „în termen de patru zile, cu începere din 14 iunie, ora 12.00”, să se conformeze voinței Puterilor Aliate și Asociate și să execute operația de retragere a forțelor sale înapoia frontierei fixate, altfel Budapesta urma să fie ocupată. De data aceasta, după o ședință a conducerii Partidului – care se pronunțase în majoritate în favoarea aplicării Notei aliate –, la 16 iunie se va răspunde prin Legația din Viena: „Republica Ungară a Sfaturilor nu nutrește vreo intenție războinică față de nici un popor din lume. Ea dorește să trăiască în prietenie și pace cu toată lumea, cu atât mai mult cu cât nu se

opune în ceea ce privește [menținerea] integrității teritoriale. Ea nu are deloc intenția de a ataca Republica Cehoslovacă și nici nu a atacat-o. [!] Ea s-a menținut strict pe linia de demarcație fixată de Aliați și a observat clauzele Convenției Militare din 13 noiembrie [1918]”. A doua zi era informat și guvernul de la Praga asupra acceptării deciziei Antantei. La 23 iunie era încheiat armistițiul, în vigoare de la ora 12.00, în ziua următoare. Până la 10 iulie pe „linia de frontieră” cu Cehoslovacia efectivele menținute de Republica Ungară nu vor depăși echivalentul unei divizii.

³⁵ *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine*, p. 47.

³⁶ 1918. *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, doc. 635

³⁷ *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine...*, p. 47 (anexa 109). Vezi și AMR, fond Microfilme, rola PII.1. 2614, c. 710-711 (Obiecții de ordin militar asupra frontierei, 17 iunie 1919, General Presan).

³⁸ 1918. *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, doc. 639.

³⁹ Apud Dumitru Preda, *România și Antanta. Avatarurile unei mici puteri într-un război de coaliție 1916-1917*, Institutul European, Iași, 1998, pp. 8-9.

⁴⁰ „Le projet de Traité de Paix avec l'Autriche a été remis aujourd'hui à la délégation autrichienne à Saint-Germain” – își informase Brătianu guvernul la 2 iunie, precizând: „Avant l'entrée des délégués autrichiens ayant pris connaissance du texte définitif du projet et constaté que l'article sur les minorités concernant la Roumanie a été maintenu, j'ai remis au Secrétaire Général de la Conférence la note ci-

jointe: La délégation roumaine a constaté, au moment de la remise du projet du Traité de Paix, aux représentants de l'Autriche qu'il y a lieu de maintenir les réserves contenues dans ses déclarations et les propositions faites à la séance interalliée du 31 mai 1919. Dans un sentiment de haute solidarité avec les Puissances Alliées et Associées, elle s'est abstenue de soulever devant l'ennemi des objections sur un sujet sur lequel l'accord n'est pas encore établi entre les Alliés. AMAE, fond 71/1914. E 2, partea a I-a, vol. 180, f. 181-182.

⁴¹ *România la Conferința de Pace de la Paris 1919-1920*, ed. revăzută, sub coord. Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa, București, 2019, doc. 464. Problema reglementării situației membrilor comunității evreiești a fost o preocupare evidentă în acele luni, mai ales că ea constituia de multe decenii o sursă care cauzase destule intervenții externe ce afectau suveranitatea țării. Ea trebuia, însă, rezolvată împreună cu situația tuturor naționalităților conlocuitoare din România Mare. Decretul din 22 mai 1919, care a acordat drepturi cetățenești tuturor evreilor născuți pe teritoriul românesc, fusese pregătit și finalizat sub directa sa responsabilitate încă de la mijlocul lunii respective, fiind o demonstrație a voinței sale politice materializată apoi în Constituția din 1923.

⁴² *Istoria Românilor*, vol. VIII, cap. XI. Vezi și la Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968, passim. Trebuie, totuși, să remarcăm că inițiativele românești de solidarizare din timpul Conferinței de Pace nu au fost mereu sprijinite de aliații

- Bucureștilor, aceștia temându-se de reacțiile negative ale Marilor Puteri, care puteau afecta sensibil viitorul statelor lor. AMAE, fond 71/1914. E 2, partea I, vol. 180, f. 160-161.
- ⁴³ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 303 (traducerea mea e făcută după textul original Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 235). Volumul 2 al colecției inițiate de mine, *România la Conferința de Pace de la Paris 1919-1920*, aflat în faza de definitivare, va evidenția aceste raporturi și poziția constructivă și demnă a liderului politic român.
- ⁴⁴ Amintim aici, fără a intra în amănunte, și starea conflictuală de la frontiera de nord, din Pocuția, între Polonia și Republica Ucraina, generată de disputele teritoriale, în condițiile în care guvernul de la Varșovia urmărea restaurarea suveranității sale în vechile frontiere de dinainte de prima împărțire a regatului polon (1772); intervenția armată a forțelor române la solicitarea aliatului polon (23 mai-17 august) a contribuit la restabilirea ordinii în regiune. Pe larg, Ion Giurcă, *Trei luni în Pocuția. Acțiuni ale Diviziei 8 infanterie 23 mai-24 august 1919*, Editura Militară, București, 2019.
- ⁴⁵ Apud Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 431.
- ⁴⁶ 1918. *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. IV *Documente interne și externe, iulie 1919-octombrie 1919*, București, 1986, doc. 656, 657.
- ⁴⁷ În aceeași zi, generalul Franchet d'Espèrey, comandantul-șef al Armatei aliate din Orient, care avusese o nouă întâlnire cu conducerea armatei române la Giurgiu (*Exposé sur les opérations de l'armée roumaine*, p. 55) avea să trimită un mesaj drastic guvernului de la Budapesta, prin care îi cerea demisia și organizarea de alegeri libere, în caz de refuz Alianței urmând să ocupe capitala (*A History of the Peace Conference*, ed. H.W.V. Temperley, vol. 1, p. 356).
- ⁴⁸ AMAE, fond 71/1914. E2, partea a II-a, vol. 58, f. 127. În memoriul său din 1927, intitulat *Fapte petrecute în marele nostru război pentru care nu există acte*, șeful MCG român arată că generalul Maurice Pellé, fostul său camarad de la Școala din Fontainebleau, „care comanda armata cehoslovacă”, a trimis în acele zile la București un ofițer de stat-major „pentru a lua înțelegerea asupra unei întâlniri cu mine” pentru a discuta planul unei acțiuni comune. „Am convenit să ne întâlnim la Oradea Mare”. Atacul Armatei Roșii ungare nu a împiedicat întâlnirea preconizată și stabilirea unor coordonate ale cooperării între cele două armate, română și cehoslovacă. Presan, însă, adaugă: „nu cunosc motivele pentru ce Alianții ne-au lăsat singuri, când neîndoios era un interes al Europei de a stârpi bolșevismul din centrul ei”. AMR, fond *Microfilme*, rola PII.5. 170, c. 556. Diplomatul român Nicolae Petrescu-Comnen, care dirija „Biroul român de presă” de la Berna, menționează în „amintirile” sale publicate în 1957 demersurile întreprinse de gruparea maghiară condusă de contele Andrassy Gyula,

fostul Premier și ministru al Afacerilor Străine austro-ungar, opusă regimului bolșevic de la Budapesta, în scopul realizării unei înțelegeri cu România, „singura putere în măsură de a lichida bolșevismul în centrul Europei” și a restabili aici pacea și ordinea.

⁴⁹ Liptai Ervin, *op. cit.*, p. 258 și urm. Vezi și la Wilhelm Böhm, *Im Kreuzfeuer Zweier Revolutionen*, München, 1924, pp. 418-448.

⁵⁰ AMR, fond *Microfilme*, rola PII.5. 192, c. 78-80.

⁵¹ *Ibidem*, c. 90.

⁵² *Ibidem*, fond *Marele Stat Major. Serviciul istoric*, doar 189, f. 23-24; *Ibidem*, fond *Microfilme*, rola PII.5. 214, c. 442-449; *Magyarország Hadtörténete*, vol. 2, pp. 247-249; Fogarassy László, *A Magyarországi Tanácsköztársaság Katonai Őszeomlása*, Budapeșt, 1988, p. 10.

⁵³ Generalul G. D. Mărdărescu, *op. cit.*, p. 107; Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, pp. 214-215.

⁵⁴ AMR, fond *Microfilme*, rola PII.1. 2 634, c. 241-273; Constantin Kirișescu, *op. cit.*, vol. II, pp. 448-453; *Magyarország Hadtörténete*, vol. 2, pp. 251-253.

⁵⁵ Vezi, pe larg, Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari*, pp. 271-291.

Pentru ansamblul luptelor se poate consulta și *Istoricul campaniei, 20 iulie până la 4 august 1919*, studiu elaborat de Secția de Operații a MCG român, AMR, fond *Microfilme*, rola PII.1. 2 634, c. 333-344. *Pagini de glorie. De la Tisa la Budapeșta*, București [1921], *passim*.

⁵⁶ *Magyarország Története 1918-1919, 1919-1945*, vol. 1, pp. 343-346.

⁵⁷ *Documents on British Foreign Policy* (Eds. E. L. Woodward and R. Butler), First Series, vol. 6 (1919), London, 1956, p. 129.

⁵⁸ *Pagini de glorie. De la Tisa la Budapeșta*, p. 10.

⁵⁹ AMAE, fond 71/1914. E2, partea a II-a, vol. 58, f.163.

⁶⁰ Vezi, de exemplu, la Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc (coord.), *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1919). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983, pp. 342-363; *România în relațiile internaționale 1699-1939* (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1980, cap. IX; Cf. V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, pp. 55-58.

⁶¹ AMAE, fond 71/1914. E2, partea a II-a, vol. 58, f. 251.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, vol. 151, f. 266-267.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

ABRUDEANU, Rusu Ion, *România și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, București, 1922, (Comunicarea din 30 mai 1919).

ÁROKAY, Lajos, *Kun Béla*, Budapeșt, 1986.

BERNACHOT, Jean, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. 1 *L'armée française d'Orient, l'armée de Hongrie (11 novembre 1918-10 septembre 1919)*, Paris, 1970, anexa 26.

BERNARDINI, Giovanni, *Parigi 1919. La Conferenza di Pace*, Bologna, 2019.

- BOICU, L., CRISTIAN, V., PLATON, Gh. (coord.), *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Junimea, Iași, 1980.
- BOTORAN, Constantin, CALAFETEANU, Ion, CAMPUS, Eliza, MOISUC, Viorica (coord.), *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983.
- BÖHM, Wilhelm, *Im Kreuzfeuer Zweier Revolutionen*, München, 1924.
- BRĂTIANU, I. Gheorghe, *Acțiunea politică și militară a României în 1919. În lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, București, 1939.
- CAMPUS, Eliza, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968.
- DILLON, E. J., *The Inside Story of The Peace Conference*, New York, London, 1920.
- DOBRINESCU, Fl. V., *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923)*, Institutul European, Iași, 1993.
- DRĂGĂNESCU, Constantin, *Campaniile din 1848/49 și 1919 în Transilvania și Ungaria*, București, 1930.
- GIURCĂ, Ion, *Trei luni în Pocuția. Acțiuni ale Diviziei 8 infanterie 23 mai-24 august 1919*, Editura Militară, București, 2019.
- GOLDSTEIN, Erik, *Winning the peace. British diplomatic strategy, peace planning, and the Paris Peace Conference, 1916-1920*, Oxford, New York, 1991.
- HETÉS, Tibor, *Stromfeld Aurél* [Budapest], 1967.
- IANCU, Gh., CIPĂIANU, G., *La consolidation de l'Union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990, doc. LXI-LXXXIV.
- HOUSE, Mandell Edward and SEYMOUR, Charles, *What really happened at Paris. The Peace Conference*, London, 1921.
- KIRITESCU, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, ed. a III-a, București, 1989.
- GIURCĂ, Ion, *Trei luni în Pocuția. Acțiuni ale Diviziei 8 infanterie 23 mai-24 august 1919*, Editura Militară, București, 2019.
- LÁSZLÓ, Fogarassy, *A Magyarországi Tanácsköztársaság Katonai Öszeomlása*, Budapest, 1988.
- MAYER, J. Arno, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, New York, 1967.
- MĂRDĂRESCU, G. D., *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, București, 1922.
- LIPTAI, Ervin, *Vöröskatonak, előre! A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*, Budapest, 1979.
- MacMILLAN, Margaret, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, London, 2001.
- MANTOUX, Paul, vol. II, *De la remise à la délégation allemande des conditions de paix jusqu'à la signature du Traité de Versailles*, Paris, 1955.
- MOSCOVICI, Ionela-Felicia, *La France et le Banat entre 1916-1919, les convulsions de la guerre et de la paix, particulièrement l'évolution des rapports entre la Roumanie et l'Entente vis-à-vis la question du Banat* [Strasbourg], 2013, passim.
- MUȘAT, Mircea, ARDELEANU, Ion, *Viața politică în România 1918-1921*, ed. a II-a, București, 1976.

- PĂIUȘAN, Radu, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993.
- POINCARÉ, Raymond, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, vol. XI, *À la recherche de la Paix*, 1919, Paris, 1974.
- PREDA, Dumitru, *România și Antanta. Avatururile unei mici puteri într-un război de coaliție 1916-1917*, Institutul European, Iași, 1998.
- PREDA, Dumitru, ALEXANDRESCU, Vasile, PRODAN, Costică (coord.), *În apărarea României Mari: campania armatei romane din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, București, 1994.
- SCURTU, Ioan (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, *România întregită*, București, 2003.
- SHARP, Alan, *The Versailles Settlement: Peacemaking after the First World War, 1919-1923*, Basingstoke UK, 2008.
- SPECTOR, David Sherman, *România la Conferința de Pace de la Paris. Diplomazia lui Ion I. C. Brătianu*, Institutul European, Iași, 1995.
- TARDIEU, André, *La Paix*, préface de Georges Clemenceau, Paris, 1921.
- TEMPERLEY, W. V. Harold (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, vol. 1-6, London, 1920-1924.
- WOODWARD, E. L. and BUTLER, R., *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. 6 (1919), London, 1956.
- ***, *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine en Hongrie après le 3 novembre 1918 (Guerre de 1919) et les événements qui ont été la cause*, Paris [1922].
- ***, 1918. *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III, *Documente interne și externe, august 1918-iunie 1919*, București, 1986.
- ***, *Magyarország Története 1918-1919, 1919-1945* (sub red. Ránki György), vol. I, Budapest, 1984.

Presă

- „Dimineața” (București), Anul al XVI-lea, nr. din 10/23 aprilie 1919.
- Marele Cartier General. Secția 2 informații, „Buletin de informațiuni”, nr. 17, 18 mai 1919.

Arhive

- AMAE, fond Paris, vol. 44, partea I, passim.
- IDEM, fond Microfilme SUA, rola 632, c. 223-226.
- AN-B, fond Microfilme RDG, rola 87, c. 405-406.
- AMR, fond Microfilme, rola PII, AMR, fond Comandamentul Trupelor din Transilvania, dosarele nr. 214 și 217, fond Marele Stat major. Serviciul istoric, dosar 477.
- Marele Cartier General. Secția 2 informații, „Buletin de informațiuni”, nr. 17 din 30 aprilie 1919.
- САВЧЕНКО В.А., *Авантюристы гражданской войны: Историческое исследование*, Харьков, 2000.
- AMAE, fond Paris, vol. 44, partea I (nenumerotat); fond 71/1914. E 2, partea a I-a, vol. 180.
- AMR, fond Microfilme, rola PII.1. 2614, 2634, 2650; 2. 2200, 5. 192; fond Marele Stat Major. Serviciul istoric, dosar 504, 810.